

Ahmet Ağaoğlu'nun Düşünce Dünyası ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları Değerlendirmesi

Ahmet Ağaoğlu's World of Thought and Evaluation of the Constitutional Laws

Şeyma Nur
ÖZDEN¹

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Öz

Ahmet Ağaoğlu, Türk siyasal düşüncesi ve anayasal gelişmeler tarihinde öne çıkan isimlerden biridir. Hayatı, anayasa çalışmalarındaki katkıları ve özellikle 1921 ile 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunları'na ilişkin görüşleri, dönemin entelektüel ve siyasi atmosferini anlamak açısından dikkat çekicidir. Gençlik yıllarında Rusya ve Fransa'da aldığı eğitim, basın faaliyetleri ve İttihat ve Terakki Fırkası'ndaki deneyimleri onun siyasi düşüncelerinin oluşumunda belirleyici olmuştur. Milli Mücadele sürecinde Ankara'ya giderek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev alan Ağaoğlu, anayasa tasarısının hazırlanmasında aktif rol üstlenen komisyon üyelerinden biri olarak sürece önemli katkılar sağlamıştır. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlık sürecinde Ahmet Ağaoğlu'nun devletin teşkilatlanması, egemenlik anlayışı ve yerinden yönetim ilkeleri üzerine geliştirdiği düşünceler öne çıkmaktadır. Ağaoğlu, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini de anayasal düzen içinde güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Bu çalışmada, 1924 Anayasası sürecinde Ağaoğlu'nun Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve bireysel özgürlükler konusundaki yaklaşımları ele alınmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun anayasa hukukuna ve erken Cumhuriyet dönemi siyasal kültürüne yaptığı katkılar kendi yazıları ışığında analiz edilerek, hem dönemin siyasal yapısı hem de bir aydının bu yapıya etkisi bütüncül biçimde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunları, Anayasa Tasarı Komisyonu.

ABSTRACT

Ahmet Ağaoğlu is one of the prominent figures in the history of Turkish political thought and constitutional developments. His life, contributions to constitutional studies, and particularly his views on the Constitutional Laws of 1921 and 1924 are noteworthy for understanding the intellectual and political atmosphere of the period. The education he received in the Russia and France during his youth, his press activities, and his experiences in the Committee of Union and Progress were decisive in the formation of his political views. Ağaoğlu traveled to Ankara during the War of Independence and served in the Grand National Assembly of Turkey, making significant contributions to the process as one of the commission members who played an active role in the drafting of the constitution. Ahmet Ağaoğlu's ideas on the organization of the state, the concept of sovereignty, and the principles of decentralization stand out during the preparation of the 1924 Constitutional Law. Ağaoğlu also strongly emphasized the principle that sovereignty unconditionally belongs to the nation within the constitutional order. This study examines Ağaoğlu's approach to the institutionalization of the Republican regime, the principle of separation of powers, and individual freedoms during the 1924 Constitutional process. Ahmet Ağaoğlu's contributions to constitutional law and the political culture of the early Republican period are analyzed in light of his own writings, providing a holistic assessment of both the political structure of the period and the influence of an intellectual on that structure.

Keywords: Ahmet Ağaoğlu, Constitutional Laws, Constitutional Drafting Commission.

Geliş Tarihi/Received 23.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted 21.10.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 01.12.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Şeyma Nur ÖZDEN

E-mail: seymanurozden@odu.edu.tr

Cite this article: Özden Ş.N., (2025). Ahmet Ağaoğlu's World of Thought and Evaluation of the Constitutional Laws. *Journal of Atatürk*, 14(2), 46-57.

Atıf: Özden Ş.N. (2025). Ahmet Ağaoğlu'nun Düşünce Dünyası ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları Değerlendirmesi. *Atatürk Dergisi*, 14(2), 46-57.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa edildiği dönemde, Kafkasya, Azerbaycan, Türkistan ve İdil-Ural bölgelerinden gerçekleşen Rusya Türkü göçleri, sadece demografik değil, aynı zamanda kültürel ve düşünsel düzeyde de Türkiye'nin modernleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Göç eden topluluklar arasında bulunan aydın kesim özellikle kültür, basın ve fikir hareketlerinde belirgin izler bırakmışlardır. Bu aydınlardan biri de, Azerbaycan Türkü olan Ahmet Ağaoğlu¹'dur. Ağaoğlu, 18. yüzyılda Erzurum'dan Karabağ'a göç etmiş köklü bir ailenin çocuğu olarak 1869 yılında Şuşa'da dünyaya geldi (Sakal, 1999, s. 7). Memleketi Şuşa'da, Rus dilinde eğitim veren bir mektepte öğrenimine başladı. Bu mektepte bulunan Ermeni çocukların tavırları sayesinde Türk düşmanlığını iliklerine kadar hisseden Ağaoğlu, Doğu ve Batı dünyası arasındaki uçurumu da ilk defa sıbyan mektebine gittiği bu dönemde fark etmiştir (Gündoğdu, 2007, s. 20). Daha sonra Tiflis'te bulunan ve pozitif bilimlere ağırlık veren "Realnoe Uçilişe" okuluna devam etti. Tiflis o dönemde, çeşitli düşünce akımlarının ifade bulduğu bir merkezdir. Böyle bir şehirde bulunmak Ağaoğlu'nun bakış açısının genişlemesinde etkili olmuştur (Gündoğdu, 2007, s. 21). Liseden başarıyla mezun olan Ağaoğlu, Petersburg'da bulunan "Politeknik Enstitüsü" sınavlarına girdi. Burada bir yıl kadar öğrenim gördükten sonra, okuldaki bazı profesörlerin kendisine karşı ırkçı söylemlerinden rahatsızlık duyarak eğitimine devam etmek üzere Paris'e gitmeyi tercih etti (Ağaoğlu, 1940, s. 102). Burada ilk olarak "Collega de France"da eğitim almaya başladı. Bunun yanında Sorbonna Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kabul edildi. Ağaoğlu, eğitim sürecinde dönemin önemli bilim insanlarından dersler aldı ve onlarla tanışma fırsatı buldu (Akçura, 2001, s. 207). Öğrencilik yıllarında basın hayatına atılarak, "La Nouvelle Revue", "Journal des Debats", "Revue Bleue" gibi gazetelerde Doğu medeniyeti ile ilgili yazılar kaleme aldı (Ülken, 2013, s. 603). Paris'te bulunduğu süre boyunca yayınladığı makaleler ve yürüttüğü ilmi faaliyetler sonucunda birçok siyasi yönetici ve bilim insanının dikkatini çekti. Ahmet Ağaoğlu burada bulunduğu dönemde Ahmet Rıza Bey ve fikirlerinden oldukça istifade edeceği Cemaleddin Afgani ile tanıştı (Gündoğdu, 2007, s. 22). Paris'te geçirdiği öğrencilik döneminde başlangıçta "İrancı" düşünceler ağır basan Ahmet Ağaoğlu, zamanla

Ahmed Rıza ve Cemaleddin Efgani ile kurduğu entelektüel temaslar neticesinde, giderek "İslamcı" ve "Türkçü" bir düşünce eksenine yönelmiştir (Sakal, 1999, s. 13,14).

Ahmet Ağaoğlu, Paris'te ki eğitimini tamamladıktan sonra önce İstanbul'a daha sonra Kafkasya'ya gelip, Tiflis'e yerleşti. Tiflis Lisesi'nde Fransızca derslerine girmeye başlayan Ağaoğlu, bir yandan da *Kafkas* gazetesinde yazılar kaleme aldı. Ağaoğlu, halkı uyandırmak ve Türklük bilinci kazandırmak amacıyla yayınladığı yazılarına bir süre Kaspi gazetesinde devam etti (Akçura, 1928, s. 428). Ağaoğlu, gerek yürüttüğü faaliyetler gerekse neşrettiği *Hayat*, *İrşad* ve *Terakki* gazetelerinde yer alan yazılarıyla, bölgede bulunan Türk nüfusunun Ruslaştırılmak istenmesine karşılık milliyetçilik düşüncesini geliştirmeye çalıştı (Gündoğdu, 2007, ss. 23,24).

Ahmet Ağaoğlu, yalnızca basın ve yayın alanındaki çalışmalarıyla değil, aynı zamanda siyasal meseleler hususunda da etkili girişimlerde bulunuyordu. Rus idaresi, Azerbaycan Türklerinin kendi kadim toprakları üzerinde özgürce hareket etmelerini engellemek amacıyla, Ermeni unsurlara yoğun biçimde destek sunuyordu. Bu desteği, Ermenilerin bölgede nüfuslarını artırmaları ve hâkimiyet kurmaları adına baskı politikalarıyla sürdürüyordu. Uygulanan politika neticesinde, 1905 yılından itibaren Ermeni silahlı gruplar Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar gerçekleştirmeye başladı. Yaşanan gelişmeler karşısında tepkisiz kalmayan Ağaoğlu, Ermenilere karşı savunma oluşturma maksadıyla Difai veya bilinen diğer adıyla Cemiyet-i İttihadiyye-i İslamiyye örgütünü vücuda getirdi (Göküş, 2013, s. 197). Bu oluşumları tehlikeli gören Ruslar, Ağaoğlu'nu takip etmeye başladılar. Onun kaleme aldığı yazıları Pantürkist olduğu gerekçesiyle yasakladılar (Zenkovsky, 1971, s. 152). Ağaoğlu'nun düşünceleri bir kesim tarafından Rus düşmanlığı olarak nitelendirildiği için tutuklanması talep edildi. Kendisine karşı yöneltilen bu tepkiler karşısında Ahmet Ağaoğlu Bakü'den ayrılarak İstanbul'a gidişini şu şekilde ifade ediyordu: "Şiddetli takip edilenler arasında idim. İş bir dereceye geldi ki, artık yalnız nefsimin değil, ailemin dahi huzur ve sükûnu kaybolmaya başladı. 1908 yılında Türkiye'de inkılab olmuştu. İş başına tanıdığım bazı zevat gelmişti. Aynı zamanda Kafkasya genel valisi tayin olunan Kont Varantsof-Taşkov mutlaka beni tutuklatmaya ve sürmeye karar vermiş görünüyordu. Bunu öğrenir öğrenmez derhal ben de kaçmaya karar verdim ve 1908 yılının sonlarına doğru İstanbul'a kaçtım." (Akçura, 1978, s. 152)

1909'da Türkiye'ye gelen Ağaoğlu, *Hikmet* gazetesi ve *Sebil-ürreşad*'da yazdı. Sırasıyla Maarif müfettişliği, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü yaptı. Aynı dönemde

¹ Azeri kaynaklarda Ahmed Bey Agayev olarak yer almasına rağmen, soyadı kanununa kadar geçen dönemde Ağaoğlu Ahmed, soyadı kanunundan sonra ise Ahmet Ağaoğlu olarak anılmıştır.

Fransızca *Jeune Turc*, *Türk Yurdu* ve *İslam* mecmualarında yazılar kaleme aldı. Aynı yıl içinde İstanbul Darülfünun’da ders vermeye başladı. Birçok Türkçe yayınlanan gazetede yazılar kaleme alan Ağaoğlu, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde başyazarlık yaptı. Türk Ocağı ve Türk Yurdu cemiyetlerinin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1912 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetim kurulu diyebileceğimiz Merkez-i Umumi üyeleri arasında yerini alarak, Afyonkarahisar mebusluğuna seçildi.

İkinci Meşrutiyet döneminin önde gelen Türkçü-İslamcı aydınlarından biri olan Ağaoğlu, Birinci Dünya Harbi başladıktan sonra, Rusya’dan göçen Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali gibi aydınlarla birlikte “Rusya’da Sakin Müslüman Türk Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti”nin kurulmasında rol oynadı (Gündoğdu, 2007, s. 26). 1917’de Rusya’da gerçekleşen ihtilal ile birlikte Azerbaycan’ın bağımsızlığını desteklemek için siyasi müşavir olarak bölgeye gitti (Ülken, 2013, s. 604). Azerbaycan’da kurulan parlamentonun üyeleri arasında yer aldı. Aynı dönemde Türkiye’de Meclis-i Mebusan üyeliği de devam ediyordu (Sakal, 1999, ss. 26,27).

1918 yılının sonuna gelindiğinde, Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan’ın taleplerini Paris Barış Konferansı’nda dile getirmek üzere, Meclis Başkanı ve Devlet Reisi Ali Merdan Bey Topçubaşı ile birlikte seçildi. Elinde Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından verilmiş özel bir diplomatik pasaport ve General Thomson tarafından yazılmış bir tavsiye mektubu bulunan Ağaoğlu, Paris’e gitmek üzere yola çıktı. Heyet, İstanbul’a ulaştıktan sonra, Fransız yetkililerin vize vermekteki gecikmeleri nedeniyle uzun süre beklemek zorunda kaldı. Bu süre zarfında Ağaoğlu, İspanyol gribine yakalandı. Mart 1919’da, hastalığı nedeniyle evinde istirahat ederken, henüz vizesini beklediği esnada, Osmanlı hükümeti tarafından, İngilizlerin talebiyle savaş suçu isnadıyla tutuklandı. Ardından, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen diğer isimleriyle birlikte önce Limni Adası’na, ardından Malta’ya sürgün edildi (Shissler, 2002, s. 165). Bilal Şimşir’in ifadesiyle; “Kaleminden başka silahı olmayan Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu gibi kişiler bile Ermenilere zorbalık suçuyla lekelenmek istenmişlerdir.” (Şimşir, 1985, s. 108) Malta’da geçen sürede düşünmekten ve düşüncelerini aktarmaktan vazgeçmeyen Ağaoğlu, ilerleyen yıllarda yayınlanacak olan, “Üç Medeniyet” adlı eserini kaleme aldı (Ağaoğlu, 2013, s. 13).

Ağaoğlu, 1921 yılında, Malta sürgünlerinin Türk milliyetçi kuvvetlerince esir alınmış Britanyalı subaylarla takas edilmesini öngören bir anlaşma çerçevesinde serbest

birakıldı. Özgürlüğüne kavuşmasının ardından ilk olarak İstanbul’a geldi. Yaklaşık bir ay sonra da Ankara’ya giderek kendisini Mustafa Kemal’in önderliğindeki Milli Mücadeleye adadı (Shissler, 2002, s. 165,185). Ağaoğlu Ankara’da oluşunu şöyle ifade ediyordu: “Ankara’ya bir Mümin’in mukaddes bir şehre girerken taşıdığı duygularla giriyordum. Ben orasını bütün Türklük için bir Kâbe, bir Kudüs olarak görüyordum. Oraya derin bir şükran, içten bir iman, yüksek bir dilek duygusu ile giriyordum. Orası beni düşmanların elinden alan kurtarıcı bir tapınaktı. Orası yurtsuz ve ocaksız kalmış Türklerin yurt ve ocakları için savaşı bir kahramanlar yatağı idi. Orası onuru kırılmış Türklüğün şeref ve haysiyeti için talih ve kaderle çarpışan efsanevi şövalyelerin bir ocağı idi, Ben bu ilahi mücadeleye karışmakla hem şükran borcumu ödemiş, hem de hayatıma ve varlığıma bir mana vermek fırsatına nail olacağım.” (Ağaoğlu, 2010, s. 29)

Ankara’ya geldikten sonra Milli Mücadele’nin topluma benimsetilmesi ve Ankara Hükümeti’nin yürüttüğü faaliyetlerin halk tabanında karşılık bulması amacıyla oluşturulan İrşat Heyetleri’nde görev üstlenen Ağaoğlu, bu çerçevede Kars’a gönderildi (Sakal, 1999, ss. 39,40). Ardından hükümet tarafından Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü görevi’ne getirilen Ahmet Ağaoğlu, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde başyazar olarak bulundu. Kars milletvekili olarak ikinci ve üçüncü dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görev aldı (Gündoğdu, 2007, s. 26). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde derslere girerek fikir hayatına yön veren Ağaoğlu, bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Komisyonu’na görevlendirildi (TBMM, ZC, 16.08.1339; Shissler, 2002, s. 22).

Ahmet Ağaoğlu’nun 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu Değerlendirmesi

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlık komisyonunda görev alan Ahmet Ağaoğlu, 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanun maddeleri ile ilgili *Akşam* gazetesinde kaleme aldığı makalelerde değerlendirmelerde bulunuyordu. Özellikle meclisin yetkileri ve cumhurbaşkanına verilen yetkiler konusunu ele alıyordu. Başlangıçta hilafetin saltanattan ayrılmasını ve saltanatın kaldırılmasını vurgulayarak Ankara’nın, Şark milletlerinin hiçbirinde yapılmamış bir inkılabı gerçekleştirdiğini ifade ediyordu.

Ahmet Ağaoğlu, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra yürürlüğe konulan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hükümlerini sayıca az buluyordu. Hükümler yalnızca temel ilkeleri dile belirtiyordu. Öz itibarıyla kurucu mahiyette

olmasına rağmen detaylı bir sistem inşa etmiyordu. Ağaoğlu'na göre 1921 Anayasası ile birlikte, milletin genel vekâletini uhdesinde toplayan Büyük Millet Meclisi, egemenliğe dair tüm hakları kendi zatında cem etmiş bulunuyordu. Yasama ve yürütme yetkilerini ise doğrudan ve fiilen millet adına kullanmaktaydı. Bu meclis, kendi içinden seçtiği temsilciler aracılığıyla devletin çeşitli şubelerini vekâleten ve yine millet namına idare ettiriyordu. Hâkimiyet hakkını doğrudan taşıyan Meclis, dilediği anda bu vekâleti sona erdirmeye kudretine sahipti. Bahsi geçen esaslarla tam bir uyum içerisinde bulunan Meclis Başkanı, hem Meclis'i temsil etmekte hem de bu temsil sıfatıyla yürütme heyetine başkanlık etmekteydi. Dahası, başkomutanlık yetkisini de şahsında toplamaktaydı. Bu suretle Meclis'in vekili olarak, milletin tüm mevcut kuvvetlerinin düzenleyicisi ve yönlendiricisi konumundaydı; yani yalnızca bir yöneten değil, aynı zamanda millet iradesinin yaşayan temsili hâline gelmişti (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

Ahmet Ağaoğlu'nun değerlendirmesine göre hakimler, Meclis adına görevlendirilip yine Meclis adına görevden alınıyorlardı. Bu da Büyük Millet Meclisi'nin yalnızca yasama ve yürütme değil, aynı zamanda yargı yetkisini de elinde bulundurduğunu gösteriyordu. Meclis, ihtiyaç duyduğu zamanlarda olağanüstü ya da özel nitelikli mahkemeler kurabilirdi. Bu yetki, Meclis'in hukuk düzenini şekillendirme gücünü ve gerektiğinde yargıyı olağan işleyişin dışına çıkarabildiğini kanıtlıyordu. Meclisin kendisine verdiği "Mukadderat-ı millet üzerine vazülyet" unvanı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruh ve mahiyetini açıkça ortaya koyuyordu.

Hükümet şeklinin *tevhid-i kuvva* olduğunu belirten Ahmet Ağaoğlu, dünyada hiçbir yerde ve hiçbir millet tarafından *tevhid-i kuvva* usulünün Türkiye'deki kadar benimsenmediğini vurguluyordu. Ona göre; Milli Mücadele esnasında bu yöntemden memleket en yüksek düzeyde fayda sağlamış ve bu usulün ortaya konulması, tehlike anlarında Tür milletinin ne denli yaratıcı, üretken ve öncü bir zekaya sahip olduğunu açık bir göstergesi olmuştur. Fakat Ağaoğlu, olağanüstü durum ortadan kalktığında kanunların ne derece işlevsel olacağı ile ilgili şu ifadeleri kullanıyordu: "Ne var ki, savaşın kızgın anlarında fevkalâde derecede işlevsel ve kudretli bir araç olarak beliren bu yöntem, acaba barış devresine girildiğinde, gündelik hayatın sıradanlığına dönüldüğünde, toplum düzeni sükûnet ve itidal içinde işlemeye başladığında, bireysel hakların ve medeni hukuk kaidelerinin titizlikle gözetilmesi icap ettiğinde halâ geçerliliğini ve meşruiyetini muhafaza edebilir mi?" (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1)

Ağaoğlu, barış dönemlerinde geçerli olan yönetim biçimlerini dışarıdan bakıldığında uyumlu ve dengeli görse de, bu görünümün ardında gizli bir tehlikenin var olduğuna işaret ediyordu. Bu tehlike, sistemin iki uç noktaya "diktatörlük ve anarşi" sürüklenme potansiyelidir. Bunun önüne geçebilmek için iki yol vardır. İlki; anayasal rejimlerin istikrarlı işleyişinin sadece hukukî kurumsallıkla değil, aynı zamanda güçlü bir hukuk ahlakı (seciye-i hukukiyye) ile mümkün olabileceğidir. Bu çerçevede, anayasal sistemin merkezinde yer alan meclisin "müttehit ve müttefik" yani birlik içinde ve ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmesi, hukuk devleti idealinin hayata geçirilmesi açısından zaruridir. İkinci yol ise; dış tehditlerin varlığıdır. Dış tehditler, içerideki ayrışmaları askıya alarak siyasal birliği pekiştirebilir. Ancak bu birliğin kalıcı olması için hukuki bilinç ve yüksek siyasal etik vazgeçilmezdir. Eğer yasama organı olan Mecliste bir çatışma veya çözülme meydana gelirse o zaman devletin işleyiş mekanizması tehdit altına girer. Meclisteki dağınıklık ve hizipleşmenin doğrudan bir sonucu olarak, anayasal düzenin asli yapısal unsurları arasındaki sınırlar belirsizleşir, yetkiler iç içe geçer. Bu durum, yalnızca idari yapının felce uğramasına değil, aynı zamanda yasama sürecinin sekteye uğramasına ve siyasal sistemin işleyemez hale gelmesine neden olur. Böyle bir ortamda siyasi partiler ve hizipler, kurumsal sadakatten ziyade kendi çıkar çevrelerinin temsilcilerini devletin kilit noktalarına yerleştirmeye çalışır (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

Ağaoğlu'na göre, tam aksi düşünüldüğünde ise, bir yasama meclisinin kendi içinde bütünleşmiş, yekpare bir görünüm arz etmesi, siyasal istikrarın teminatı olarak görülemez. Zira bu birliktelik, hukukun şekillendirdiği ahlaki ve meşru bir zeminden yoksunsa; kamu menfaatini gözetmek yerine iktidarını muhafaza etme içgüdüsüne dayanıyorsa, o düzenin adına demokrasi denilse dahi, özünde bir "heyet istibdadı"ndan başka bir şey değildir. Milli Mücadele dönemi Büyük Millet Meclisi, bir bakıma bu karakteri yansıtmaktadır. O dönem, ülkede olağanüstü bir durum hakimdi ve meclis, adeta mutlak yetkilerle donatılmış bir otorite konumundaydı. Dilediği vergiyi koyabilen, olağanüstü mahkemeleri kurabilen ve temel hukuk ilkelerini askıya alabilen bir meclis vardı. Bu uygulamalar hukuki değil, zaruriydi. Bu zaruret halk tarafından rıza ile karşılanıyordu. Yani, meşruiyetin kaynağı bu kez anayasal normlar değil, toplumun varoluşsal tehlide verdiği tepkiydi (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1). Ağaoğlu'nun buradaki düşüncesi modern siyaset teorisinde Carl Schmitt'in ele aldığı "egemen, olağanüstü hale karar verendir" ilkesi ile paraleldir (Schmitt, 2005, s. 13). Fakat bu istisnai durumun kalıcı olması durumunda ortaya bozulmaların çıkacağını da vurguluyordu.

Ağaoğlu'na göre; kuvvetler birliğine dayanan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında sağlıklı bir denge kurulamamıştı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye'sinin maddeleri sayıca az olduğu için sistematik bir devlet yapısı oluşturmaktan uzaktı. Hem temel ilkeleri hem de uygulamaya ilişkin düzenlemeleri net değildir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yetersiz kaldığı her durumda, daha önce sert bir dille eleştirilen ve otoriter bir düzenin sembolü olarak sunulan Kanun-i Esasi'ye (1876) başvuruluyordu. Oysa bu anayasa, Milli Mücadele döneminde defaatle "istibdat ve cebir aleti" olarak nitelendirilmiş ve resmi söylemle adeta meşruiyet dışına itilmiştir. Dolayısıyla, daha önce gayrimeşru kabul edilen bir anayasal metne geri dönüş yapılması, hem teorik hem de pratik düzeyde anayasal tutarlılığın ihlali anlamına geliyordu. Kanun-i Esasi ile 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu arasında yalnızca dönemsel bir fark değil, rejim olarak da farklılık vardır. İlki, meşrutiyet esasına dayanan ve monarşik imparatorluk yapısı içinde tasarlanmış bir anayasal düzen iken; ikincisi, halk egemenliğini esas alan cumhuriyetçi bir sistemin kurucu metni olma iddiasındadır. halk egemenliğini temel alan ve milletin iradesini en üstün siyasi otorite kabul eden bir anayasanın, saltanat rejimini meşrulaştırmak amacıyla yazılmış bir başka metne dayanarak ikmal edilmeye çalışılması, anayasal teori açısından ciddi bir çelişkidir. Cumhuriyet şekli, monarşinin yalnızca dönüşmüş biçimi değil, onun antitezidir. Bu nedenle, biri diğerine ilham kaynağı olamaz; olursa bu durum, anayasal sistemin iç tutarlılığını zedeler, rejim değişikliğini biçimsel düzlemde geçersiz kılar (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

Farklı siyasal rejimlerin anayasal metinlerinden birtakım hükümler almak, içerik olarak mümkündür. İmparatorluk ya da halk hükümeti gibi farklı yönetim biçimleri benzer hukuki normları üretmiş olabilir. Ancak burada asıl sorun, bu normların müstakil ve bütüncül bir yapıya kavuşturulmadan, gelişigüzel ve tutarsız bir tarzda tatbik edilmeye teşebbüs edilmesidir (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

Eğer Kanun-i Esasi halen yürürlükte kabul edilirse, o halde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun varlık sebebi ortadan kalkar. Öte yandan, Kanun-i Esasi yürürlükte değilse, o zaman onun herhangi bir hükmüne başvurulması hukuken temelsiz olur. Bu çıkmaz, anayasal sistemde ikili meşruiyet ve belirsizlik yaratır ki bu durum, yalnızca hukuki değil, siyasal istikrar açısından da tehditkârdır. Bir diğer tehlike ise; anayasal hükümler arasında keyfi tercihler yapılmasına yol açan ve anayasa normlarını şahsi, sübjektif ve dönemsel değerlendirmelere açık hale getiren bir

yaklaşımın benimsenmesidir. Bu zihniyet, hukuk devletinin temel direklerinden biri olan öngörülebilirlik ilkesini ortadan kaldırır. Bu tarz uygulamalar, yalnızca sistemdeki belirsizliği artırmakla kalmaz; aynı zamanda devlet otoritesini, bireysel iradelere ve siyasal manipülasyonlara açık hale getirir. Bu sebeple 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temelinde yer alan *müfrit tehvid-i kuvva* anlayışının yeni anayasa hazırlanırken revize edilmesi gerekir. Diğer yandan da bir devletin işlemlerini mümkün kılacak rasyonel bir yapı inşa edilmeliydi. Bu iki yönlü sorun uzun süreden beri Ankara siyasal çevrelerinde fark edilmiş olup çözüm yolları üzerinde düşünülmeye başlanmıştır (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hazırlık Sürecinde Fikir Ayrılıkları ve Ahmet Ağaoğlu'nun Yaklaşımı

Ahmet Ağaoğlu'na göre, seçimlerin ardından teşekkül eden bir heyet, ülkede hüküm süren karmaşık durumu tahlil etmek ve bu karışıklığa çare olabilecek yolları aramak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Ağaoğlu'nun aktardığı üzere, bu heyetin kendi içindeki fikir münakaşaları ve Ankara çevresinde yapılan değerlendirmeler sonucunda, Anayasa meselesi etrafında üç belirgin düşünce akımının ortaya çıktığı görülmüyordu. Birinci grup, mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ve genel durumun olduğu gibi korunması ve bu yapının kendi doğal seyri içerisinde gelişmesine olanak tanınması gerektiği görüşündeydi. İkinci grup, anayasanın temel yapısını değiştirmeksizin yalnızca eksik yönlerinin belirlenip, bu eksikliklerin kanuna ekleme yoluyla tamamlanmasını savunmaktaydı. Üçüncü yaklaşım ise, anayasanın özüne ve temel ruhuna bağlı kalmakla birlikte, detaylarında gerekli görülen değişikliklerin yapılmasını ve eksik yönlerin giderilmesini amaçlamaktaydı (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Mevcut anayasal düzenin olduğu gibi muhafazasını ve zamanla kendi dinamikleri içerisinde gelişmesini savunan ilk görüş, örnek olarak Birleşik Krallık'ı gösteriyordu. Bu görüşü benimseyenler, İngiltere'de anayasal düzenin tarihsel süreç içerisinde herhangi bir radikal kırılmaya uğramadan, kendiliğinden ve zamana yayılarak evrimleştiğini ifade ediyorlardı. Benzer biçimde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun da zamanla ve ihtiyaçlar doğrultusunda doğal bir gelişim süreci geçirmesi gerektiğini savunuyorlardı. Ancak bu yaklaşım, bazı çevreler tarafından eleştiriliyordu. Bu eleştirilerde, İngiliz parlamentarizminin özgün tarihsel koşullar içinde, yaklaşık yedi yüzyıllık bir süreçte ve özellikle derebeylik sınıfının kraliyete ve halka karşı haklarını korumaya yönelik mücadelesiyle şekillendiği, ayrıca halkın uzun süren

direnişleri ve mücadeleleri sonucunda bugünkü yapısına ulaştığı vurgulanıyordu. Eleştirmenlere göre, bu tarihsel bağlam dikkate alındığında, İngiltere modeli Türkiye için doğrudan örnek alınamazdı. Zira çağdaş dünyada, halkın hürriyet ve bağımsızlığını devrim yoluyla kazanmış milletler arasında, açık, yazılı ve sistemli bir anayasa metnine sahip olmayan tek bir ulus bulunmamaktaydı. Bu nedenle, anayasal gelişimin "tabii bir evrim" süreciyle değil, bilinçli, planlı ve yazılı bir düzenleme ile gerçekleşmesi gerektiğini düşünüyorlardı (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu etrafında oluşan ikinci ve üçüncü düşünce akımları ise Ağaoğlu'na göre, temel bir hedefte birleşiyordu. Bu; mevcut siyasi ve idari karmaşaya son verecek, düzenli ve uyumlu bir anayasa metninin hazırlanmasıydı. Her ne kadar bu iki görüş arasında bazı teorik farklılıklar bulunsa da, amaç ve ilkeler bakımından aynı doğrultuda hareket ettikleri görülmektedir. Bu nedenle, aralarındaki ihtilaflar, esasen uygulamaya değil, teorik yaklaşımlara dayanmaktadır. Söz konusu ayrımın temelinde ise "kuvvetler birliği" ile "kuvvetler ayrılığı" ilkeleri vardı. İkinci akımı savunanlar kuvvetler birliğini benimserken, üçüncü akımı destekleyenler kuvvetler ayrılığını esas alıyordu. Fakat dünyada gerçek anlamda kuvvetler ayrılığına dayanan bir devlet yapısı bulunmuyordu. Örneğin, sıklıkla bu modelin örneği olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, anayasal sistemin teorik olarak kuvvetler ayrılığına dayandığı iddia edilse de, pratikte güçlerin birleştiği bir düzen hakimdir. Zira hem yürütme gücünü temsil eden başkan, hem de yasama organı, halk tarafından seçilmekteydi. Aralarında uyuşmazlık çıktığında ise nihai karar mercii yine halkın kendisiydi. Dolayısıyla, kuvvetlerin kaynağı da, son mercii de millettir (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Ahmet Ağaoğlu'nun anayasal düzen anlayışına göre, yönetim biçimi ne olursa olsun, bütün kuvvetler esasen halktan doğmakta ve halka geri dönmektedir. Bu nedenle önemli olan, bu kuvvetlerin tezahür ve işleyiş biçimlerinin nasıl düzenleneceğidir. Kuvvetler birliği ilkesinin aşırıya kaçtığı durumlarda, güç tek bir kişide ya da sınırlı bir grubun elinde toplanarak mutlakiyetçi rejimlere, örneğin Rusya'daki diktatörlüğe, yol açabilir. Öte yandan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşırı uygulanması halinde ise, tıpkı bazı Avrupa ve Amerikan örneklerinde olduğu gibi, yürütme organının yasama üzerinde fiili bir tahakküm kurduğu yapılar ortaya çıkabilirdi. Bu sebeple anayasa yapım sürecinde asıl görev, her iki sistemin potansiyel sakıncalarını bertaraf edecek dengeli bir yapı oluşturmaktır. Bu yapı, halktan kaynaklanan gücün çeşitli alanlarda düzenli, uyumlu ve birbirine müdahale etmeyecek biçimde kullanılmasını sağlamalıdır.

Bakanlıkların görev paylaşımına ve iş bölümüne dayanan bir devlet mekanizması, ancak bu şekilde düzenlenirse etkin ve istikrarlı biçimde işleyebilir. Bu sayede olası siyasi krizlerin ve sistem içi çatışmaların önüne geçilebilirdi (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Birbirinden belirgin şekilde ayrılan kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı taraftarları, pratik ihtiyaçlar doğrultusunda ortak bir uzlaşma zemini oluşturmayı başardılar. Her iki görüşün temsilcileri, farklı ön kabullere dayansalar da, mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yetersizliklerini ve bir anayasa reformunun gerekliliğini kabul ettiler. Kuvvetler birliği taraftarları, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda çeşitli eksiklikler bulunduğunu ve bu eksiklikler giderilmeden devletin işleyişinin sağlıklı biçimde sürdürülemeyeceğini baştan itibaren ifade ediyorlardı. Bu nedenle, mevcut anayasaya yeni maddelerin eklenmesi ve yapının genişletilmesi gerektiğini savundular. Öte yandan, kuvvetler ayrılığı yanlıları ise anayasanın temel ilkelerine sadık kalınmasını ve bu ilkelerin korunmasını esas aldılar. Her iki taraf da kendi pozisyonlarını muhafaza ederken, uzlaşmanın mümkün olduğu bir orta yol belirlemiş oldular. Bu ortak zemin, anayasanın temel esaslarına dokunulmaksızın, yalnızca uygulamaya ve ayrıntılara ilişkin maddelerde düzenleme yapılmasını, eksik hükümlerin ise yeni eklemeler yoluyla tamamlanmasını öngörüyordu. Böylece, mevcut anayasal çerçeve korunarak, sistemin işlerliğini artıracak, dengeli ve uyumlu bir anayasal yapı tesis edilmesi hedefleniyordu (Ağaoğlu, 24 Teşrinievvel 1339, s. 1).

Ahmet Ağaoğlu'nun Hükümet Biçimi Değerlendirmesi

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hükümet biçimi konusunda getirdiği düzenlemeleri değerlendiren Ağaoğlu'na göre; kanun zımnî (örtük) ve fiili olarak cumhuriyet rejimini tesis ettiği halde, bu durum resmi olarak açık biçimde ifade edilmemiştir. Anayasal metinde "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" ifadesi yer almasına rağmen, bu hükümetin mahiyeti ve şekli net biçimde tanımlanmıyordu. Bu sebeple Türkiye'de devletin ve hükümetin yapısını kavramak için yalnızca isimlere değil, sistemin bütününe, yani devlet aygıtının yukarıdan aşağıya kadar olan teşkilatına, bakmak gereklidir. Mevcut belirsizliğin giderilmesi için yapılması gereken, fiilen ve zımnen zaten mevcut olan yönetim biçiminin adının verilmesiydi. Bu ad ise "cumhuriyet"tir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özü ve hükümleri, cumhuriyet rejimini açıkça kurmuş ve tanımlamıştır. Dolayısıyla yapılan şey, yeni bir rejim ihdası değil, mevcut rejimin hukuki ve siyasi kimliğinin açıkça ilan edilmesinden ibarettir (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Ağaoğlu'nun ifadesine göre, İstanbul basınının bir kesimi özellikle "cumhuriyet" terimi üzerinden bir huzursuzluk ve itiraz dalgası yaratıyordu. Zira aynı çevreler bir yandan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu savunduklarını ilan ediyor, öte yandan bu kanunun özünde yer alan cumhuriyet ilkesine karşı çıkıyorlardı. Oysa Türkiye'de uygulamaya konan sistemin, cumhuriyetle yönetilen Fransa, İsviçre, Amerika ve hatta dönemin Almanya'sı gibi devletlerin anayasal yapılarından yapısal olarak ayrılan bir yönü bulunmuyordu. Kullanılan bazı kavramlar dışında, yönetim esasları arasında anlam bakımından herhangi bir fark olmadığı açıkça görülüyordu. Buna göre; cumhuriyet kavramına gösterilen bu tepki, yalnızca siyasi değil, aynı zamanda zihinsel bir çelişkiyi de yansıtıyordu. Zira cumhuriyet rejimini fiilen kuran bir anayasayı kabul edip, bu rejime adını vermekten çekinmek; akıl, mantık ve siyasi tutarlılık açısından izah edilemeyecek bir ruh halini ortaya koyar. Sonuç itibarıyla yapılması gereken, zaten kurulmuş olan bu rejimin adını koymak ve mevcudu resmi olarak ilan etmektir (Ağaoğlu, 28 Teşrinievvel 1339, s. 2).

Ahmet Ağaoğlu'na göre, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen diğer düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, Meclis Başkanı'nın hem yasama organının başkanlığını hem de devlet başkanlığı görevlerini uhdesinde topladığı açıkça görülüyor. Söz konusu düzenlemeler çerçevesinde Meclis Başkanı'na, yalnızca bir yasama organı başkanına tanınamayacak düzeyde geniş ve belirleyici yetkiler tevdi edilmiştir. Nitekim o dönemde kabul edilen yasalarda, Meclis Başkanı'nın yürütme görevlerini fiilen üstlendiği görülür. Kuvâ-yı Milliye ve askeri güce ilişkin başkomutanlık yetkilerinin tamamı, Heyet-i Vekile'ye başkanlık eden Meclis Başkanı'na verilmişti. Ayrıca, Bakanlar Kurulu kararlarını onaylama ve imzalama, kanunları Bakanlar Kurulu'na sevk etme, devleti yabancı devletler nezdinde temsil etme ve bir dönem Bakanlar Kurulu üyelerini belirleme yetkisi dahi Meclis Başkanı'na bırakıldı. Bu durum, Meclis'in kendi kurumsal mantığı ve siyasi felsefesi çerçevesinde gelişti. Zira kendisini milletin kaderi üzerinde doğrudan söz sahibi olarak gören, yasama ve yürütme yetkilerini tek elde toplayan Meclis, bu yetkileri doğrudan kendisi kullanamayacağı için, söz konusu icra görevlerini temsilcisi olan başkanına devretmişti. Oysaki bu yetkiler modern cumhuriyetlerde sadece devlet başkanlarına aitti. Örneğin Fransa ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer yetkiler yalnızca cumhurbaşkanlığı makamına aittir, ne meclis başkanı ne de başka bir organ bu yetkileri kullanma hakkına sahip değildir (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Ağaoğlu'nun değerlendirmesine göre, cumhuriyet rejiminin temel esasları, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile kurulmuş ve anayasal bir zemine oturtulmuştur. Aynı şekilde, cumhurbaşkanlığı makamı ile Meclis Başkanlığı'nın birleştirilmesi de yine bu anayasa kapsamında fiilen ve zımnen gerçekleşmiştir. Bu durumda, 1923'te cumhuriyetin ilanı ve Meclis Başkanı'nın cumhurbaşkanı sıfatını kazanması, anayasal sistemin doğal ve mantıksal bir devamı olarak ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dayanarak cumhuriyetin ilanına itiraz etmek, ne bilimsel ne de mantıksal bakımdan tutarlıdır. "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" gibi muğlak ve belirli bir yönetim biçimini açıkça tanımlamayan bir terkip yerine, aynı mahiyeti çok daha açık ve özlü biçimde ifade eden "cumhuriyet" kavramının benimsenmesi, yalnızca bir isimlendirme meselesiydi. Yönetimin özü değişmedi, yalnızca mevcut olanın adı konuldu. Bu nedenle, Teşkilat-ı Esasiye ile cumhuriyetin birbirinden ayrı yapılar olduğunu öne sürenler, kavramlarla yüzeysel biçimde oynayanlardır. Gerçekte, cumhuriyet halkın egemenliği anlamına gelir. Bu anlamda bakıldığında, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, cumhuriyet rejiminin en ileri örneklerinden birini ortaya koymuştur. Zira halk egemenliğini yalnızca teorik bir ilke olarak değil, doğrudan doğruya uygulama esasına bağlamıştır (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Ahmet Ağaoğlu, Fransa, İsviçre, Amerika, Almanya ve Avusturya cumhuriyetlerini incelerken, bu ülkelerdeki cumhuriyet sistemlerinin birbirinden önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ifade ediyordu. Fakat hepsinin ortak özelliği olarak halkın egemenliğine dayandığını özellikle vurguluyordu. Türkiye'de ise uygulanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve sonrasında onun yerine geçmek üzere hazırlanan ama halk egemenliği ilkesini neredeyse birebir koruyan yeni anayasa taslağı, halkın kaderine bizzat hükmetmesini sağlama noktasında diğer cumhuriyet rejimlerinden çok daha ileri bir duyarlılık ve sadakat sergiliyordu. Şöyle ki; meclis, özünde yine yasama ve yürütme erklerini kendi çatısı altında toplamaktadır. Hiçbir surette yürütme organı tarafından feshedilmesi ya da tatil edilmesi ihtimali söz konusu dahi olamaz. Çağrısız toplanma yetkisine sahiptir. Oturumları, yılda en az altı ay kesintisiz devam eder. Meclis, herhangi bir kayıt ve koşula bağlı olmaksızın, soru sorma ve gensoru yetkilerini sınırsız biçimde kullanır. Vekiller kurulunu hem toplu hâlde hem de bireysel olarak görevden alma yetkisini elinde tutar. Dünyada hiçbir ülkede, hiçbir devlette, millî hâkimiyet ilkesi bu denli sarsılmaz ve net bir biçimde tanımlanmamıştır. Fransa'da cumhurbaşkanı, meclisi feshetme, tatil etme, toplantıya çağırma, seçim emri

verme, yasaları geri gönderme, kabine başkanını atama gibi yetkilere sahiptir. Amerika’da ise başkanın, meclise hesap vermemesi, bakanları keyfince görevlendirip görevden alması, yasaları imzalamaktan kaçınması ya da uygulamaya koymaktan geri durması gibi geniş yetkileri vardır. Türkiye’de hâkimiyetin tek kaynağı yine meclistir. Yürütme gücü, meclisin yalnızca bir ferdi konumundadır (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Yalnızca devlet işlerinin daha sistemli ve sağlıklı bir düzen içinde idare edilebilmesi amacıyla hazırlanan yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanun taslağı, bu çerçevede bazı anlamlı değişiklikleri içeriyordu. Ağaoğlu’na göre, bunların başında, cumhurbaşkanına, bakanlar kurulu başkanını atama ve kanunları bir ay içinde meclise geri gönderme yetkisinin verilmesi geliyordu. İkinci olarak ise, kabine sisteminin kabul edilmesi şeklinde özetlenebilecek bir düzenleme söz konusuydu. Bu değişiklikler, özünde yürütmenin etkinliğini artırmaya yönelik teknik düzenlemeler olarak değerlendirilse de, egemenliğin merkezinde yine meclisin tartışmasız hâkimiyetini koruyordu (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Ahmet Ağaoğlu’nun değerlendirmesine göre, kanunları meclise iade etme yetkisi, yalnızca hükümet mekanizmasının selametini muhafaza kaygısına dayanıyordu. Zira her mecliste olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi’nde de zaman zaman yasa teklifleri aceleyle getirilmekte; eksik, hatta maslahatla örtüşmeyen metinler ortaya çıkabilmektedir. Hele ki yalnızca tek bir yasama organıyla idare olunan bir devlette, bu tür tehlikelerin önünü almak mecburidir. İşte bu noktada, cumhurbaşkanına tanınan bir aylık süre zarfında yasaları meclise iade etme yetkisi, sistemin kendi kendini denetleyebilmesi adına zaruri bir tedbir olarak öne çıkmaktadır. Ne var ki, meclis ilk görüşündeki ısrarını sürdürürse, cumhurbaşkanının o kanunu kabul etmekten başka çaresi kalmıyordu. Görülüyor ki bu yetki bile, sanıldığı kadar geniş veya sınırsız değildir. Aksine, sadece usulü sağlama gayesi taşımaktadır (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Cumhurbaşkanına verilen “Bakanlar Kurulu Başkanını seçme” yetkisine gelince, Ağaoğlu bu yetkiyi aslında kabul edilen kabine sisteminin tabii bir sonucu olarak görüyordu. Önceki düzende, kabine başkanından başlayarak tüm bakanların meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi, hükümetin yekpare bir yapı olmasını zorlaştırıyordu. Çoğu zaman kabine başkanı, şahsen tahammül edemeyeceği, fikrîsel ve zihinsel uyum sağlayamayacağı şahıslarla çalışmak zorunda bırakılıyor, böylece uyum bir türlü sağlanamıyordu. Üstelik, Bakanlar Kurulunun herhangi bir meselede oy birliği ile

karar almak zorunda oluşu, tek bir üyenin vetosu ile kararların işlemez hale gelmesi, meselenin meclise kadar taşınarak orada çözülmesini gerektiriyordu. Bu da işleyişte ciddi aksamalara neden oluyordu. Zaten pratikte bu sistemin yürümeyeceği, uygulamalarla da sabit hâle gelmişti. İşte bu sebeple yeni hazırlanan proje, bu aksaklığı gidermek amacıyla, tecrübeyle sabit olan kabine sistemine geri dönme esasını benimsemiş oluyordu. Bu yeni düzende cumhurbaşkanı, kabine başkanını ve onunla birlikte çalışacak bakanları doğrudan kendisi belirleyecek, sonrasında oluşturulan kabine meclisin onayına sunulacaktır. Meclis onay verirse kabine göreve başlayacak, vermezse yeni bir kabine oluşturulacaktır. Görüldüğü üzere, bu değişiklik dahi, devlet işlerinin daha sağlıklı bir düzlemde yürütülmesini temin etmek arzusundan doğmuştur (Ağaoğlu, 1 Teşrinisani 1339, s. 1).

Sonuç

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan dönemde, Ahmet Ağaoğlu gibi Azerbaycan Türkü aydınların, Türkiye’nin modernleşme ve ulus-devlet inşa süreçlerine ne denli önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Şuşa’da başlayan ve Paris’te olgunlaşan düşünsel yolculuğu, Ağaoğlu’nun Türk kimliği, İslamcılık ve Batılılaşma arasında kurduğu kendine özgü sentezin temelini atmıştır. Bu sentez, onun hem Kafkasya’da hem de Anadolu’da yürüttüğü siyasal ve fikri mücadelenin ana eksenini oluşturmuştur.

Ahmet Ağaoğlu’nun siyasi düşünceleri ve anayasal değerlendirmeleri, kendisinin döneminin ötesinde bir derinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na yönelik eleştirileri, sadece hukuki değil, aynı zamanda siyasal bir vizyona dayanmaktadır. Ağaoğlu, Milli Mücadele’nin olağanüstü koşullarında hayati bir işlev gören kuvvetler birliği ilkesinin, barış döneminde diktatörlük ve anarşi gibi iki zıt tehlikeyi barındırdığını tespit ediyor. Bu tespit, onun, hukuki kurumsallığın ve kuvvetler ayrılığının modern bir devlet için vazgeçilmez olduğu yönündeki temel argümanını destekliyor. Ayrıca, 1921 Anayasası’nın Kanun-i Esasi’ye atıf yapmasını, cumhuriyetin monarşiyle aynı hukuki zemini paylaşamayacağı gerekçesiyle eleştirmesi, onun anayasal tutarlılığa verdiği önemi gözler önüne seriyor.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlık sürecinde yaşanan tartışmalara karşılık Ağaoğlu, yazılı, açık ve sistemli bir anayasa metninin gerekliliğini savunmuştur. İngiliz modeline dayanan evrimci yaklaşımı, Türkiye’nin tarihsel ve siyasal koşullarına uygun bulmayan Ağaoğlu, kuvvetler ayrılığına ilişkin tartışmalarda ise ideal bir

modelin, aşırı uçlardan kaçınan, halktan doğan gücün farklı organlar arasında rasyonel bir şekilde dağıtıldığı bir yapı olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüş, onun pragmatik ve dengeli siyasal düşüncesinin bir yansımasıdır.

Ağaoğlu'na göre; 1921 Anayasası fiilen bir cumhuriyet rejimini zaten kurmuştu; 1923'teki resmi ilan ise yalnızca bu mevcut durumun hukuki adının konulmasından ibaretti. 1924 Anayasası değişiklikleri ise, devlet işleyişindeki aksaklıkları gidermeyi amaçlayan, yürütmeyi güçlendirmeye yönelik teknik düzenlemelerdir. Dolayısıyla Ağaoğlu, bu dönemi ideolojik bir kopuş değil, milli iradeyi daha etkin ve sistemli bir şekilde yönetme arayışının bir sonucu olarak ele almaktadır.

Özetle, Ahmet Ağaoğlu, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin sancılı sürecinde, hem bir aydın hem de bir siyasetçi olarak sadece milli kimlik inşasına değil, aynı zamanda yeni devletin hukuki ve anayasal temellerinin sağlam bir zemine oturmasına da kaleme aldığı makalelerle paha biçilmez katkılar sunmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- A. Holly Shissler, A. H. (2002). *Between Two Empires "Ahmet Ağaoğlu and The New Turkey"*. I.B. Tauris Publishers.
- Ağaoğlu, A. (1 Teşrinisani 1339). *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*.
- Ağaoğlu, A. (2010). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*. Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*. Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (24 Teşrinievvel 1339). *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu-Vaziyet-i Hazıra*.
- Ağaoğlu, A. (28 Teşrinievvel 1339). *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu-Muhtelif Cereyanlar*.
- Ağaoğlu, S. (1940). *Babamdan Hatıralar*. Zerbamat Matbaası.

Akçura, Y. (1928). Türk Yılı 1928. Yeni Matbaa.

Akçura, Y. (1978). *Türkçülük "Türkçülüğün Tarihi Gelişimi"*. Türk Kültür Yayını.

Akçura, Y. (2001). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göküş, Ş. (2013). Ahmet Ağaoğlu: Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi Görüşleri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 193-210.

Gündoğdu, A. (2007). Ümmetten Millete. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Sakal, F. (1999). Ağaoğlu Ahmet Bey. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Schmitt, C. (2005). Siyasi İlahiyat "Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm". (Çev. Zeybekoğlu, E.). Dost Kitabevi.

Şimşir, B. (1985). *Malta Sürgünleri*. Bilgi Yayınevi.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, C. 1, 16.08.133.

Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Kültür Yayınları.

Zenkovsky, S. A. (1971). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (Çev. Kantemir, İ.). İpek Matbaacılık.

Ek.1 24 Teşrinievvel 1339 Tarihli Akşam Gazetesi

yerine milletin şekli hakimiyetini vaz eylemiş, teşrî ve icrâ salâhiyetlerinin millet tarafından “bizzat ve bilfiil” icrâ olunması esasını kabul etmiştir. Şarkta asla görülmemiş ve garpta da ender milletler tarafından tecrübe edilmiş olan bu esasları, Büyük Millet Meclisi birkaç madde ile tespit etmek teşebbüsünde bulunmuştur.

Mezkûr maddelerin heyet-i umumiyesi iki düzineyi tecavüz etmemekteydi. Fakat bunlar da mahiyetleri itibariyle esasları ifadeden başka bir şey değil idiler. Milletin vekâlet-i âmmesini haiz ad olunan Büyük Millet Meclisi bütün hukuk-ı hükûmrâniye kendi nefsinde cem ediyor ve teşrî ve icrâ salâhiyetlerini millet namına “bizzat ve bilfiil” icra ediyor. İçinden ayrı ayrı intihâb eylediği vekilleri, muhtelif şu ‘abât-ı devleti onun nâmına ve bi’l-vekâle idâre ediyorlar. İdâre-i hâkimeye mâlik Meclis, her ân her dakika bunları vekâletten iskât edebilir. Bu esâsla tamamen âhenkdâr olan Meclis Reisi, Meclis’i temsîl ettiğinden, Meclis riyâsetiyle Hey’et-i Vekile riyâsetini ve Başkumandanlık salâhiyetlerini zâtında cem ediyor; yani Meclis’e vekâleten milletin kâffe-i kuvâ-yı mevcûdesinin nâzim ve rehberi oluyor.

Meclis, aynı zamanda ve tabiatıyla salâhiyet-i kazâiyye’ye hâizdir. Hakimler onun nâmına nasb ve azlolunur; onun nâmına tevz-i adâlet ederler ve Meclis dilediği zaman fevkalâde ve hatta husûsî mahkemeler teşkil edebilir.

İşte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki maddelerin ifade ettiği hükümler.

Hülâsaten denilebilir ki, bütün salâhiyet ve kuvvetler mütemerkiz bir sûrette Meclis’te tecellî etmiştir. Her şey ondan doğar ve her şey ona rücû eder. Zâten Meclis bi’z-zât kendi kendine “mukadderât-ı millet üzerine vaz-ı salâhiyet” unvânını vermişti. Bu unvân pek mânidardır ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun rûh u mahiyetini aynen beyân ediyor.

Bu usûle hükûmete “tevhîd-i kuvâ” nâmı veriliyor. Dünyada hiçbir yerde ve hiçbir millet tarafından tevhîd-i kuvâ usûlünün bizdeki bu derecesi ne görülmüş ve ne de tecrübe olunmuştur. Mâmâfih mücadele-i millîye esnâsında bu usûlden memleket azamî fâideyi istihsâl eylemiş ve tehlike ânında Türk dehâsının ne kadar velûd ve feyyâznâk olduğuna bu usûlün icâdı bâriz bir delildir. Bu usûl sâyesindedir ki, dünyada hiçbir milletin görmediği yüzde kırk beşe varan teklifler vaz “olunmuş, istiklâl Mahkemeleri teşkil edilmiş ve cihân-ı tehâcûme karşı varı yoğu soyulmuş bir millet sevk ve idâre edilerek mevcûdiyet-i istiklâl ve şeref-i muhâfaza edilmiştir.

24 Teşrinievvel 1339 Tarihli Akşam Gazetesi Orjinal Metni

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Başta İstanbul olmak üzere bütün memleketi bihak alakadar ve Ankara mehâfilinin de dikkat ve zihniyetini işgal eden Teşkilât-ı Esasiye meselesine dair, matbuatta akseden muhtelif haberler ve fikirlerden anlaşıldığı üzere efkârıumumiye lâiyk vechle tenvir edilmemiştir. Meseleyi yakından tetkik eden bir adam sıfatıyla ve sırf efkârıumumiyeiyi tenvir maksadıyla bu hususa ait malumatımızı “Akşam” kâriilerine arz etmek istiyoruz. Serdedeceğimiz izahatta mümkün olduğu kadar bîtaraf kalmaya ve teklif olunan muhtelif usuller arasında şahsen tercih ettiğimiz usul için telkînatta bulunmamaya ve bu usulleri aynen nakletmeye çalışacağız.

Vaziyet-i Hâzıra,

Ankara Şark milletlerinin hiçbirinde şimdiye kadar ne tespit ve ne de icra edilmiş muazzam ve şumullü bir inkılap yapmıştır. Hilâfeti saltanattan ayırmış, saltanatı ilga etmiş,

Fakat tehlike ve mücadele esnâsında mükemmel bir âlet olan bu usûl, acaba sulh zamanında, *ahvâl-i âdiyye*ye avdet olunduğu, hayat sükûn ve huzur içinde cereyân etmeye başladığı ve *hukuk-ı şahsiyye ve medeniyye* esaslarına riâyet icâb ettiği zamanlar, kabiliyet ve *fazîlet-i hâiz* addedilebilir mi?

İşte mesele. Bugünkü bütün engeller, bütün gâileler bu meseleden mütevellittir.

Sulh zamanında bu usûl, inceliği nispetinde tehlikeyi de mündemiçtir. Bir ucu diktatörlüğe, bir ucu anarşiye dayanır. Ortayı bulmak için ya son derece inkişâf etmiş bir *seciye-i hukukiyyenin*, yâhut hâricden icrâ-yı tesîr eden umûmî bir tehlikenin mevcûdiyeti icâb eder. Meclis *müttehit ve müttetik* bulundukça ve yüksek bir *seciye-i hukukiyyeden* mülhem oldukça, *makine-i devlet* muntazam bir sûrette yürüyebilir, diktatörlük ve anarşi tehlikelerini bertaraf edebilir.

Fakat Meclis'te teşeddüd ve *ihtilâf* hâsıl olduğu ândan îtibâren anarşi başlar. Zîrâ bütün kuvvetleri ve salâhiyetleri nefsinde cem eden *menba*, bizzat teşeddüd ve tezellüze uğrarsa, bedîhîdir ki kuvvetler ve salâhiyetler de yekdiğerine karışır, *makine-i devlet tevekküfe* uğrar ve her şey altüst olur. Her fırka ve hizb kendi adamlarını iş başına getirmeye kalkışacağından ve onlara ayrı ayrı istikâmetler vermek isteyeceğinden ne muntazam bir idâre ne de muntazam bir teşrii faaliyetin imkânı kalır.

Şimdi bunun aksini tasavvur ediniz. Bir Meclis farz ediniz ki *müttehid ve müttetik*dir. Fakat *seciye-i hukukiyyesi*, usûlün icâb ettirdiği sevk ile mütevâzün değildir. Efrâdın hükûkuna, umûmun hakkına riâyet endîşesine bîgânedir. Teşkil etmiş olduğu hükûmeti liyâkatsizliğe, iktidarsızlığa rağmen tutmak ister. O zaman işte tam mânâsıyla diktatörlük teessüs etmiş olur. Yalnız şu husûsiyet ile ki bu diktatörlük bir şahsın değil, bir hey'et diktatörlüğü olur. Hakikatte de Millî Mücadele esnâsında Büyük Millet Meclisi tam bir diktatörlük mevkiinde idi. Umûmî tehlike o zaman ferdî hukuk endîşesini bertaraf etmişti. Meclis istediği vergiyi *vaz'ediyor*, istediği fevkalâde mahkemeleri teşkil ediyordu. Bu tedbîrlerin, bu teşebbüslerin *kaffesi* hükûk-ı şahsiyye ve hükûk-ı âmmе'yi tamâmıyla *muhîl* idi. Fakat cemâatin mâruz kaldığı umûmî tehlike daha vahim ve daha müessir olduğundan, tabîatiyle millet ve memleket bütün bunlara tahammül ediyordu.

Sulh zamanında ise bittabî böyle bir mütâlâa ve mülâhaza vârid değildir. Millet bu gibi *gayr-ı kâbil-i tahammül* harekete uzun müddet sabredemez. Diğer taraftan Meclis'i

de durduracak meşrû ve kânunî başka hiçbir kuvvet olmadığından, millet için yegâne çâre isyan ve kıyâma tevessül etmek olur.

İstiklâlini düşünen ve huzur u sükûn içinde inkişâfını temîn etmek isteyen herhangi bir millet, kurduğu *makine-i devleti* hiçbir vakit bu gibi tehlikelere mâruz bırakamaz; bilhassa bizim gibi huzur ve sükûna, muntazam bir sûrette sebat ve devâm ile çalışmaya muhtaç bir memlekette...

Binaenaleyh *vahdet-i kuvâ* usûlünün *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nda aks eden bu müfrit cihetlerini ta'dil etmek, *makine-i devletin aksâm-ı muhtelifesi* arasında bir âhenk husûle getirmek elzem idi. Bundan ma'adâ yukarıda zikrettiğimiz vechile cem'an yekûn iki düzîne maddeden ibaret olan *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*, herhangi bir *makine-i devlet* kurmaktan pek uzaktı. Yalnız teferruâta değil, esâsâta dahi ait birçok mesele hallolmamış, müphem kalmıştı. *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nun bu noksânını, bu kanunun aynen muhâfazası taraftarları bile itirâf etmek mecbûriyetindedirler. Şimdiye kadar bu noksânlar garîb bir tarzda ikmâl olunuyordu. *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* ile hallolmayarak müphem bırakılmış olan bütün husûsatta *Kanûn-ı Esâsî*'ye mürâcaat olunuyor, hal çâresi orada arâniyordu. Bu vaziyet mânen ve mâddeten garip bir tezâd irâ'e ediyordu. Mânen diyoruz, çünkü *Kanûn-ı Esâsî*, Büyük Millet Meclisi'nde kerrât ile bir paçavra, bir istibdâd ve cebr âleti diye tasvîr ve îlân edildikten sonra, aynı Meclis'in böyle bir kanundan değil teferruâta âit, hattâ esâslara ait bile istimdâd etmesi pek gariptir.

Mâddeten diyoruz, çünkü eski *Kanûn-ı Esâsî* mâlum olduğu üzere, tamâmen başka bir rejim, başka bir *usûl-i hükûmet* için tanzîm edilmişti. O, *saltanat-ı meşrûta* ile imparatorluktu. Pek vâzih olarak bu usûlün rûhu ile ruhlanmış, onun mahiyetiyle uygun bir şekilde tanzîm olunmuştu. Şimdi tamâmen başka ve tamâmen zıt bir usûl vaz'edilmiş iken, biri diğerinden nasıl istimdâd eder, nasıl mülhem olur? Halk hükûmeti ile imparatorluk usûlü idâresi arasında uçurumlar var iken, *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* nasıl *Kanûn-ı Esâsî* ile ikmâl ve itmâm edilmiş olur?

Filhakika muhtelif usûllerin yekdiğerine uygun birçok maddeleri olabilir ve bu mevâddın herhangi bir usûl tarafından alınmasında hiçbir beis olmaz iken, bu mevâdd tefrîk u tesbît olunup yeni usûle ithâl olunmadıkça tamâmen mütezâd ve mütehâlif bir usûle âit *mevâdd-i esâsiyyenin* hey'et-i umumiyyesinden gayri mu'ayyen ve istenildiği zaman istifâde etmek hangi mantık ve hikmete müsteniddir? Ya *Kanûn-ı Esâsî* merîdir, ya değildir. Merî ise *Teşkilât-ı Esasiye*ye mahal kalmaz; merî değil ise hiçbir

maddesinden istifâdeye hakkımız yoktur.

Meğer ki filân ve filân madde tespit edilerek meriyetleri kanûn-ı mahsûsla tayin edilmiş olsun. Deniliyor ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun rûh ve mesnedine muhâlif olmayan *Kanûn-ı Esâsî*'nin herhangi bir maddesi merîdir. Fakat bu tarz-ı telakkî, makine-i devlete yeni bir *teşeddüd ve ihtilâf* sebebi ilâve etmiyor mu? Mübhemiyet ve meçhûliyeti tez'îd eylemiyor mu? Şahsî ve indî tesirlere vâsi bir meydan açmıyor mu? Bugün arzu olunduğu halde *Kanûn-ı Esâsî*'nin filân maddesi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ruhuna ve mesnedine muvâfıktır, yarın yine istenildiğinde diğeri de uygun değildir, denilemez mi? Bir devlet esaslarını böyle meçhûl, mübhem, indî ve şahsî telakkilere tâbi kanunlara raptedebilir mi?

İşte bütün bu mülâhazalar, yani bir tarafta Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ihtivâ ettiği müfrit *tevhit-i kuvâ* esaslarını ta'dîl ve diğerk tarafta da bir devleti yürütebilecek cihazı hâvî bir makinenin *aksâm-ı muhtelifesini* yekdiğerine muntazam bir sûrette rabt eden mevâddı tayin ve tespit etmek lüzûmu öteden beri Ankara muhîtince takdîr edilmiş ve bu fikrin temini için bir *heyet-i mahsûsa* teşekkül etmişti. Heyet tetkîkât ve müzâkerâtına devâm etmektedir.

Gelecek makalemde Ankara muhîtinde bu teşebbüs hakkında cereyân eden efkâr ve hissiyâtı tahlil etmeye çalışacağım.

Ağaoğlu Ahmed